

๓. ถ้าในภูเขา

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหลายรูป ล้อมรอบไปด้วยภูเขา ซึ่งบางครั้งก็มีป่าไม้ปกคลุม และบางทีก็มีรูปฤษีและสัตว์ต่างๆ ประกอบอยู่ด้วย นางสาวเคอมีล์มานกล่าวว่า รูปประเภทนี้อย่างน้อยก็มีอยู่ ๖ รูป คือ

(๑) พระมหากรุธาแห่งเขาอุทัยคีรี (รูปที่ ๑๔)

(๒) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแห่งเขานิลคีรีซึ่งมีเศษ ๓ ชิ้นยังคงรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ที่เมต์ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (รูปที่ ๑๕) รูปนี้ก็คงจะเหมือนกับรูปที่ (๑)

(๓) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแห่งเนาทัวร์ (Chauduar) และปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์อินเดีย คงเป็นรูปที่แสดงถึงพระไปตลกะบรรพตโลกิเตศวร

(๔) พระศรีไปตลเกโลกนาถ รักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์อินเดียภายใต้เลขที่ ๕๘๕๕ และมาจากกุรกีหรร (รูปที่ ๓๖)

(๕) พระขรรพณะแห่งเขารัตนคีรี ในราว พ.ศ. ๒๔๗๓ รักษาอยู่ที่เคนดราประระ (Kendrapara) และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์อินเดีย

(๖) พระขรรพณะแห่งวิกรัมปุระ (รูปที่ ๓๗)

ประติมากรรมเหล่านี้ทั้งหมดคงแสดงถึงภูเขาโปตะละ เพราะเหตุว่าคล้ายคลึงกับรูปเขียนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ เลขที่ Add. 1643 และ A. 15 ซึ่งนายฟูเจอร์ได้เคยศึกษาพิจารณา รวมทั้งในคัมภีร์สาธนะซึ่งกล่าวว่า พระขรรพณะทรงมีที่ประทับอยู่เหนือเขาโปตะละ และการเปรียบเทียบกับคำบรรยายที่กล่าวถึงเขาโปตะละในหนังสืออื่นๆ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

จดหมายเหตุของพระภิกษุจีนเขียนซึ่ง
ได้กล่าวไว้ว่า “หนทางเดินของภูเขาแห่งนี้มี
อันตรายมาก ถ้าและหุบเขาต่างๆก็เต็มไปด้วย
ถ้ำเหว บนยอดเขามีทะเลสาบซึ่งน้ำใสตั้ง
กระจก มีแม่น้ำใหญ่ไหลลงมาจากทะเลสาบ
ภายหลังที่ได้ไหลวนรอบเขา ๒๐ รอบแล้ว ก็
ไหลลงไปในทะเลทางทิศใต้ ข้างทะเลสาบมี
วังของเทพซึ่งสลักเข้าไปในภูเขา กวนเซอ-
ไซฟูซา (Kouan-tseu-i sai-p'ou-sa) เสด็จ
ผ่านไปมา ได้เสด็จไปที่นั่นบ่อยๆ และมักจะ
ประทับอยู่ที่นั่น ผู้ที่ต้องการจะแลเห็นพระ
โพธิสัตว์องค์นี้จะไม่เห็นถึงชีวิตของตน เขาจะ
ข้ามน้ำ ปีนเขา ลืมนึกถึงความยากลำบาก
และอันตรายทั้งหมด”

นอกจากนี้ในสมัยหลัง ตารนาถก็ได้กล่าว
ถึงการที่อุสาสกัณตีธรรมันได้เดินทางไปยัง
ภูเขาไปตะละ ท่านผู้นั้นมีอวตารของนางตารา
นางภฤกษี หัยกรีพ นางเอกาชฎี และพระ
อโมฆบาศ (คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร)
มาคอยช่วยเหลือ ศันตีธรรมันได้ข้ามอุปสรรค
หลายอย่าง เช่นแม่น้ำ ทะเลสาบ ไฟ เหว
และชนะลียงักษ์ เขาได้มาถึงยังเชิงเขาศักดิ์
สิทธิ์ และได้ไต่ขึ้นไปตามบันไดเชือก ผ่าน
หมอกอันหนาแน่น เมื่อขึ้นไปได้ถึง ๑ ใน
๓ ของทาง ก็ได้พบรูปนางตารา ครึ่งทางก็
ได้พบรูปนางภฤกษี ฯลฯ เมื่อมาถึงยอดเขา

ก็พบว่าตัวเองอยู่ภายในวังอันกว้างใหญ่ แต่
ไม่มีผู้ใดอยู่ในนั้นเลย แม้จะมีดอกไม้โปรย
ปรายอยู่ทั่วไปภายในห้อง ศันตีธรรมันได้สวด
มนต์อยู่เป็นเวลาหนึ่งเดือน ต่อจากนั้นก็ได้อ
เดินผ่านประตู ๑๐๐๐ ประตู แต่ละประตูเขา
ก็ได้บำเพ็ญสมาธิ และในที่สุดก็ได้เข้าเฝ้า
เทพทั้งห้าองค์

อย่างไรก็ดี เราจะเห็นว่ารูปพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรที่ได้กล่าวมาแล้วประทับอยู่ภาย
ในภูเขาหรือภายในถ้ำ มิใช่ในวัง ถ้าหรือภูเขา
เหล่านี้อาจเป็นภาพตัดของศาสนสถานได้เป็น
อย่างดี ด้วยเหตุนี้เอง นายฟูเซิร์จึงได้เขียน
เมื่อท่านบรรยายถึงภูมิประเทศในภาพเขียนว่า
“ศาสนสถานใต้ดินภายในภูเขา” นอกจากนี้
พระภิกษุเขียนซึ่งก็ได้กล่าวไว้ด้วยว่า “วัง”
นั้น “ซุกเข้าไปในภูเขา” ด้วยเหตุนี้จึงอาจ
หมายถึงถ้ำหลายถ้ำค้ำที่มีปรากฏอยู่บ่อยๆ ภาย
ในประเทศอินเดีย ภาคกลางของทวีปเอเชีย
และภายในประเทศจีน

แต่แม้ว่าถ้ำที่ปรากฏอยู่ในประติมากรรม
จะตรงกับที่มีบ่งไว้ภายในหนังสือคัมภีร์ที่กล่าวมา
แล้ว และแม้ว่ารูปปฏิมาอาจตรงกับผู้เคารพนับ
ถือคัมภีร์ที่พระภิกษุเขียนซึ่งได้กล่าวไว้ หรือตรงกับ
ผู้ที่กระทำแบบเดียวกับศันตีธรรมัน แต่ทั้ง
พระภิกษุเขียนซึ่งและตารนาถก็ไม่ได้กล่าวถึง
ถ้ำไม้หรือถ้ำดินบนค้ำข้างของภูเขา ด้วยเหตุ

๘ © ศิลปากร

นั้นเราจะอาจอธิบายถึงต้นไม้และบรรดานกที่มีอยู่บนภูเขาซึ่งเปรียบดังสวรรค์ได้อย่างไร ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในภาพเขียนคล้ายกัน เพราะเหตุว่านายฟูเชร์ ได้กล่าวถึงคำว่า "ป่า" ไว้ในการพรรณนาของท่าน

ในบทความเรื่อง "เมืองแห่งพระจักรพรรดิ" นายปรซีลส์ก็ได้ชี้แจงให้เห็นว่า ที่ประทับของเทวดาซึ่งเป็นแบบฉบับของที่ประทับของพระจักรพรรดินั้น เป็นการผสมกันระหว่างเมืองและ "สวนสาธารณะ สวนเอกเทศ ซึ่งเป็นสวรรค์ตามความหมายดั้งเดิมของคำ" นายเจเรเมียส (A. Jeremias) ได้เขียนไว้ว่าที่ประทับของเทวดาแห่งประเทศบาบิโลเนียนั้น บางครั้งก็อาจอยู่บนเกาะกลางทะเล บางครั้งก็อาจอยู่บนภูเขา ถ้าเราเชื่อตามปโตเลมี วังไปตะละก็ตั้งอยู่ที่ปากแม่น้ำสินธุ ตามนิยายเกี่ยวกับพระกวนอิมของจีน พระองค์ก็ประทับอยู่บนเกาะปูโต (Pou-to ซึ่งย่อมาจากโปตละ) ในทะเลใต้ นอกจากนี้ในประเทศอินเดียหรือประเทศทิเบต วังไปตะละซึ่งเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ก็ตั้งอยู่เหนือยอดเขา

ดังนั้น ถ้าวังไปตะละของอินเดียตรงกับสวรรค์ของชาวเซมิติก เราจึงไม่น่าประหลาดใจที่ว่าคำนำข้างของภูเขานั้นจะมีต้นไม้และสัตว์ นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่กล่าวกันว่า

นางตาราแห่งป่าขทริระ (ขทริรวดีตารา) อยู่บนเขาไปตะละด้วย หมายความว่าเขาไปตะละนั้นเป็นเขาที่มีป่าปกคลุม นอกจากนี้นางขทริรวดีตารา ซึ่งมีภริยา ๕ องค์อยู่เหนือเศียร และหัตถ์มักแสดงปางประทานปฐมเทศนา ก็มีประติมาถวิद्याคล้ายกับพระศรีโปตลเถโลกนาคหรือพระขรรค์ปดะอีก

คำบรรยายที่พระภิกษุจีนเขียนซึ่งได้ให้ไว้เกี่ยวกับความทนทุกข์ทรมานต่างๆ ของบุคคลที่พยายามขึ้นเขาไปตะละ ก็คล้ายคลึงกับความพยายามของบุคคลที่แสวงหาสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อพยายามแสวงหากำลังอันศักดิ์สิทธิ์ คล้ายกับว่าจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของพรหมโลกคือสวรรค์ชั้นสูงสุด เป็นพระจักรพรรดิซึ่งเป็นบุคคลที่สูงส่งในมวลมนุษย หรือเป็นพระพุทธรูปที่สูงยิ่งกว่าเทวดาขึ้นไปเสียอีก

ในการบรรยายของท่านที่โรงเรียนชั้นสูง (Ecole Pratique des Hautes Etudes) นายปรซีลส์ได้กล่าวอ้างถึงคัมภีร์ต่างๆ คือ

(๑) คัมภีร์เกาศิกูปนิษัท ซึ่งมีความว่า ผู้ซื่อสัตย์ที่ต้องการมาสู่ยังพรหมโลกต้องข้ามแม่น้ำวิชรา ถึงต้นไม้อดิยะ มายังเมืองสาธชยะ เข้าไปในวังอัปราชิต หรือในห้องประชุมวิภู และจะพบบัลลังก์วิจักษณาและเตียงอมิตาซัส

(๒) คัมภีร์มหาวัสตุ เพื่อจะตรัสรู้และ

กลายเป็นพระพุทธรเจ้า พระศรีศากยมุนีต้องเสด็จลงทรงน้ำในแม่น้ำในรัฐชานา (เนรรัฐชานา) และเสด็จไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีบัลลังก์ประดิษฐานอยู่เบื้องใต้

(๓) คัมภีร์พุทธคถา เพื่อจะเป็นพระจักรพรรดิ พระราชาแห่งพวกวิหารทรงพระนามว่านรพาทนกัตต์ต้องเสด็จขึ้น ไปทางทิศเหนือ และเมื่อถึงทิวเขาหิมาลัยก็ถือภูเขาแล้ว พระองค์ก็ต้องเสด็จลงทรงในทะเลสาบอันศักดิ์สิทธิ์ ทรงเข้าใกล้ต้นไม้วิเศษ และทรงเข้ายึดเอาชมพูพันธ์ภายในถ้ำ

(๔) คัมภีร์ทิวาวทาน บรรดาเทวดาได้ทรงสร้างที่อยู่อันเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ประทานแก่ชโยติษกะ และเมื่อได้เป็นเจ้าของที่นั่นแล้ว ก็ทำให้เขาสูงกว่าบุคคลอื่นทั้งหลายในวังก่อนที่จะถึงท้องพระโรงมีสถานที่รุ่มรวยคล้ายสระแต่ทำด้วยมณี แก้วผลึก หรือเพชรพลอยอันใสสว่าง

จากคัมภีร์เหล่านี้ นายปรชี่ลุตส์จึงสรุปว่า สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์นั้นต้องประกอบไปด้วยลักษณะหลายประการ เช่น ทิวทัศน์แห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยน้ำ ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์หนึ่งหรือหลายต้น และในบางกรณีก็ต้องมีเนินดินหรือถ้ำซึ่งอาจเป็นวังที่สร้างขึ้นโดยเทวดา

ตามคำบอกเล่าของพระภิกษุเขียนซัง (แม้ว่าท่านจะไม่ได้กล่าวถึงป่า แต่ภาพเขียนใน

คัมภีร์ Add. 1643 และ A. 15 ก็มีคำอธิบายไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับ “พระศรีโปตลเกโลกนาถ และ “พระโปตลกะบรรพตโลกศวร” คือมีรูปประทับอยู่ภายในถ้ำซึ่งล้อมรอบไปด้วยป่า) ลักษณะเช่นนี้ก็ดูเหมือนจะมีอยู่ทั้งหมดบนเขาโปตะละ คือทิวทัศน์แห่งภูเขา ป่า และบนยอดเขามี “ทะเลสาบซึ่งน้ำใสดุจกระจก” ทำให้นึกไปถึง “มณี” ในนิยายเกี่ยวกับชโยติษกะในคัมภีร์ทิวาวทาน นายปรชี่ลุตส์เองก็ได้เปรียบเทียบชโยติษกะกับพระจักรพรรดิ สถานที่อยู่ของชโยติษกะนั้นมีคำกล่าวไว้ว่า “ใกล้กับทะเลสาบ มีวังแห่งเทพเจ้า ซึ่งขุดเข้าไปในภูเขา” พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งทรงเป็นเจ้าแห่งสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จึงทรงเป็นพระจักรพรรดิ ทั้งนี้มีข้อสนับสนุนจากรายละเอียดอื่น ๆ ในประติมาณวิद्याของพระองค์ด้วย ผู้เคารพนับถือที่ขึ้นไปบนภูเขาโปตะละ “ต้องผ่านน้ำ ปีนเขา” และไม่ประสงค์เพียงจะขึ้นมาแสดงความเคารพเท่านั้น แต่ยังต้องการที่จะเป็นเจ้าของแห่งกำลังอันศักดิ์สิทธิ์ด้วย นิยายเกี่ยวกับศันตีวรมันที่ ๓ ๓ ได้เขียนขึ้น แม้ว่าจะได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ก็ยังคงมีลักษณะเช่นนี้เช่นเดียวกัน

ย่อมเป็นธรรมชาติอยู่เอง ที่ไม่สามารถจะแสดงภาพทะเลสาบและแม่น้ำบนภาพของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแห่งภูเขาโปตะละได้ แต่

ถ้าในภูเขาซึ่งล้อมรอบไปด้วยต้นไม้และสัตว์
ย่อมแสดงถึงคำบรรยายในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ได้
กล่าวมาแล้วได้ก่อนข้างถูกต้องพอใช้

๔. เทวคาเหาะ

เทวคาเหาะเหล่านี้มักถือชายพวงมาลัยไว้
ในหัตถ์แต่ละข้าง มักจะมีเพียง ๒ องค์ และ
ปรากฏอยู่บนส่วนยอดของรูปภาพ ทั้งนี้ไม่ว่า
จะเป็นภาพการแสดงปาฏิหาริย์ของพระโพธิ-
สัตว์อวโลกิเตศวร (รูปที่ ๖) หรือบนแผ่น
เบื้องหลังในศิลปะสมัยปาละ-เสนะ (รูป ๑๖, ๒๐
และ ๓๘) เทวคา ๒ องค์นี้เหาะเข้าหากัน
และไม่ได้เป็นลักษณะพิเศษของประติมาณ-
วิทยาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพราะ
เหตุว่าได้ปรากฏอยู่บนส่วนใหญ่ของเทวรูปใน
พุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ด้วย

อย่างไรก็ดี ได้ค้นพบภาพ ๒ ภาพซึ่งการ
แสดงรูปเทวคาเหาะนี้มีลักษณะแตกต่างออกไป
รูปแรกก็คือรูปพระมหากษัตริย์ขนาดใหญ่
ในพิพิธภัณฑสถานลันนา (รูปที่ ๒๓) เนื้อ
เศียรของพระมหากษัตริย์นี้มีเทวคาเหาะ ๒
องค์กำลังทรงถือมงกุฎอยู่ เป็นลักษณะซึ่งไม่
เคยมีในที่อื่นในประติมาณวิทยาของพระโพธิ-
สัตว์ อีกรูปหนึ่งก็คือรูปพระสิงหนาทในเทวา-
ลัย ลัทธิสวณิกายพุทธคยา (รูปที่ ๓๕) พระ
องค์ทรงล้อมรอบไปด้วยเทวคาเหาะ ๕ องค์
องค์หนึ่งอยู่บนยอดของแผ่นเบื้องหลัง สีองค์

ที่เหลือหันพักตร์ออกจากกันเป็นคู่ ๒ คู่ และ
หัตถ์ก็คล้ายเหมือนจะว่างเปล่าไม่ได้ถืออะไร นาง
สาวเคยมีลัษณะจึงตั้งข้อสงสัยว่าจะเป็นไปได้
หรือไม่ที่ ณ ที่นั้นเป็นการสร้างภาพขึ้นตามแบบ
คำราที่ผิดพลาด คือ “อัสลุลิตบญฺจวีระ” ได้
แก่ “วิรูปบุรุษทั้งห้าที่เหาะอยู่เหนือป่า” แทน
ที่จะเป็น “จิวระ” คือ “ชายผ้าเล็ก ๆ ๕ ชาย”
ทฤษฎีนี้อาจมีรูปเทวคาเหาะ ๕ องค์ เนื้อพระ
สิงหนาทแห่งสุลต่านคาบูลย์ที่พิพิธภัณฑสถาน
เบอร์มิงแฮมเข้ามาสนับสนุนด้วย

นายคองบา (Combaz) ได้ทำการเปรียบเทียบ
ไว้อย่างน่าสนใจเกี่ยวกับภาพเทวคาถ้ำดัง
เหาะ เทวคาที่ทรงถือพวงมาลัยอาจเกี่ยวข้องกับ
ประเพณีโบราณที่มีมาแล้วตั้งแต่ที่สามัญ แต่
นายคองบาก็คล้ายเหมือนจะเปรียบเทียบตามอำเภอ
ใจกับภาพเด็กและยักษ์ที่แบกพวงมาลัย
ขนาดใหญ่ตามฐานหรือระเบียงของศาสนสถาน
บางแห่ง โดยที่ไม่ได้ประทับส่วนบนหรือส่วน
ยอดเลย ภาพเทวคาเหาะคือพวงมาลัยนี้มี
ปรากฏอยู่ในศิลปะอิหร่านสมัยราชวงศ์สัสนานีค
แต่ก็แตกต่างไปจากภาพเด็กแบกพวงมาลัยซึ่ง
นายคองบาคงใจเปรียบเทียบ รวมทั้งรูป
เทพธิดาแห่งชัยชนะ นายคองบาคงใจกล่าว
ถึงรูปเทพธิดาแห่งชัยชนะนี้ โดยเปรียบเทียบกับ
รูปเทพธิดาแห่งชัยชนะของอินเดีย แต่ที่
ตักอิบุสตาน (Tak-é-Bustán) เทพธิดาแห่ง

ชัยชนะแต่ละองค์ที่ปรากฏอยู่ที่มุกก็ทรงมงกุฏ
อย่างไรก็ดี ภาพที่ ได้สัดส่วนและจังหวะมาก
กว่าของมงกุฏซึ่งมีคนถืออยู่ ๒ คน ก็มีปรากฏ
อยู่แล้วในศิลปะคันธารราฐ และในพุทธศต-
วรรษที่ ๑๑ ก็มีปรากฏอยู่ในศิลปะคอปต์ของ
อียิปต์ ศิลปะซีเรีย-อาเล็กซานเดรีย รวมทั้ง
ในประเทศอินเดีย ภาคกลางของทวีปเอเชีย
ไปจนกระทั่งถึงประเทศจีน

ในประเทศอินเดีย ภาพบุคคล ๒ คนถือ
มงกุฎมีปรากฏอยู่ที่ถ้ำการ์ลี ที่กฐะ คือถืออยู่
เหนือเศียรของพระพุทธรูปที่เทวาลัยเทวฤทธะ
มงกุฎก็ถืออยู่เหนือเศียรพระนารายณ์ทรงครุฑ
พระมหากฤษณะรูปนั้นก็เป็นแต่เพียงตัวอย่างรุ่น
หลังเท่านั้น (รูปที่ ๒๓) ในระยะเดียวกันนี้
ทางทิศตะวันตก ก็ไม่ใช่มงกุฎอีกแล้วที่บุคคล
มีปีก ๒ คนถือ แต่กลายเป็นพวงมลัยกลมไป

ในภาคกลางของทวีปเอเชีย ภาพ "มงกุฎมี
คนถือ" นี้ปรากฏอยู่ที่กิชิด คือในถ้ำที่เรียกกัน
ว่าถ้ำเปรต เหนือคอกาที่มีพระพุทธรูปประดิษ-
ฐานอยู่ ภาพเช่นนั้น ได้แพร่หลายต่อไปยังประ-
เทศจีนด้วย แต่มงกุฎได้กลายเป็นอาคาร
ศักดิ์สิทธิ์ไป ด้วยเหตุนี้เองนายกุมารสวามีจึง
พยายามพิสูจน์ว่าสิ่งที่เทวคาถาถืออยู่เหนือพระ
เศียรของพระพุทธรูปที่ถ้ำการ์ลีนั้นคือรูปสถูป
หาใช่มงกุฎไม่ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลง
มงกุฎเป็นอาคารศักดิ์สิทธิ์ก็อาจอธิบายได้โดย

ง่าย ถ้าเรานึกถึงว่าสถาปัตยกรรมและเครื่อง
ประดับที่ทำด้วยเพชรพลอยนั้นเป็นเครื่องประ-
กอบซึ่งกันและกัน

๕. สถูป

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งมีรูปจำ-
ลองอาคารอันศักดิ์สิทธิ์หนึ่งหรือสองอาคาร
ประกอบมีอยู่เฉพาะในศิลปะปาละ-เสนะเท่า
นั้น และมักจะเป็นรูปพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในรูป
กษัตริย์ด้วย ดังเช่นรูปพระสิงหาสน์โลกेश্বর
(รูปที่ ๑๘) พระศรีโปตลเกโลกนาถ (รูปที่ ๓๖)
รูปพระขรรค์ปดะ (รูปที่ ๑๘) รูปพระสิงหนาท
และรูปพระวัชรธรรม (รูปที่ ๓๘)

นายคองบากล่าวว่าสถูปของอินเดียจะมีรูป
ร่างตั้งแต่แรกเป็นรูปครึ่งวงกลม (องค์ระฆัง)
มีปลีลงกัศเหลี่ยมจัตุรัสคือ ทรรณิกาอยู่ข้างบน
ตรงกลางองค์ระฆังและทรรณิกามีเส้า ก็อยู่ปะ
ใช้เป็นที่รองรับฉัตรหลายชั้น (ฉัตรราวสี่) ซึ่ง
ซ้อนกันขึ้นไปในจำนวนต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๖ เส้ารองรับฉัตรนั้นก็กลาย
รูปเป็นรูปกรวยประดับด้วยลายเป็นวง และ
ฉัตรเองก็คล้ายกับว่าเข้ามาติดอยู่กับเส้า ที่
กล่าวมานี้เป็นรูปร่างของสถูปที่ปรากฏอยู่แก่
รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนอกจาก
นี้ฐานสถูปก็ประดับด้วยลายกลีบบัวด้วย (รูป
ที่ ๑๘)

นายคองบา มุส และปรชีลสุกี้ ได้ศึกษา

เกี่ยวกับสัญลักษณ์ของสถูป ท่านทั้งสามได้
กล่าวว่า ทั้งทางค่านวัตรธรรมหรือทางค่าน
ธรรมกาย สถูปก็แสดงอยู่ใกล้พระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวร เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงเป็น
ทั้งเจ้าโลก (โลกेश्वर) พระจักรพรรดิ และ
“การแสดงธรรมกายเป็นรูปบุคคล”

ด้วยเหตุนี้รูปสถูปจึงเป็นเครื่องประกอบ
ของพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระมัญชุสุมะ
นางขทิรวณิศาร่า และนางจันทา นอกจากนี้
รูปสถูปยังอยู่เหนือนางมารี และนางอุษณิษ-
วิชยาด้วย ทั้งนี้เพราะคัมภีร์สาธนะได้กล่าวว่า
นางเหล่านี้ “สถิตอยู่กลางเจดีย์ (เจดีย์กุหา-
ครวภัสติศา)” กรณีเดียวกันนี้ก็เป็นที่สำหรับ
พระวัชรธรรมอีก (รูปที่ ๓๙) พระองค์ทรง
มีสถูปอยู่ ๒ ข้าง อย่างไรก็ดี เราก็คงไม่
สามารถแปลความหมายของรูปจำลองสถูปที่
อยู่เหนือเศียรพระโพธิสัตว์วัชรปาดิ ที่มหา-
วิทยาลัยนาลันทาได้

๖. แก้วเจ็ดประการ (สัปตรัตนะ)

ในคัมภีร์มหาสุทตสันตะสุตตะ ปรากฏว่า
พระจักรพรรดิทุกพระองค์ทรงมีแก้วเจ็ดประ-
การ ได้แก่จักรแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว ดวง
แก้ว นางแก้ว ชุนคลังแก้ว และชุนพลแก้ว
รายชื่อเหล่านี้ปรากฏอยู่เช่นเดียวกันในคัมภีร์
จกัภวตคัสีหนาทสุตตันตะ

ถ้าเราตัดสินตามคำร่าและตามประติมาณ-

วิทยา พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงเป็น
พระจักรพรรดิ โดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถปฏิเสธ
ได้ การแสดงรูปแก้วเจ็ดประการที่พระบาท
ของประติมากรรม เช่นรูปพระขรรพณะ
(รูปที่ ๑๙, ๓๗) รูปพระสิงหนาท และอาจ
เป็นรูปพระโปตลกะบรรพตโลกेश्वรด้วย จึง
ไม่น่าจะทำให้เราแปลกประหลาดใจอันใด
สำหรับพระโปตลกะบรรพตโลกेश्वรและพระ
ขรรพณะแห่งเขารัตนคีรี เราก็จำต้องยอม
เชื่อแก่นายโรบาหาคูร์ รามปราสาทันหาผู้
กล่าวว่า ได้มองเห็นแก้วเจ็ดประการอยู่ในลาย
ก้านขดซึ่งอยู่ภายใต้ฐานบัว ภาพถ่ายซึ่งนาย
โรบาหาคูร์ได้ให้ไว้มีลักษณะเช่นเดียวกับภาพ
ถ่ายในหนังสือประวัติแคว้นโอริสสะ ของนาย
บานเออร์จี และทำให้นางสาวเคอมัดมานไม่
สามารถตรวจสอบแก้วเจ็ดประการเหล่านั้นได้

สำหรับรูปพระขรรพณะแห่งวิกรมปุระ
(รูปที่ ๓๗) ก็มีแต่เพียงรูปข้างแก้ว ม้าแก้ว
และอาจเป็นดวงแก้วด้วยรูปพระสิงหนาทที่นาย
วัตเคลตีพิมพ์รูปพระขรรพณะที่พิพิธภัณฑ
บริติช (รูปที่ ๑๙) และรูปพระขรรพณะ (?)
ที่ซำรุตมากแห่งเมืองคัลคา ได้แสดงรูปแก้ว
เจ็ดประการให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งอยู่เป็นแนว
เดียวกันที่ฐานของประติมากรรม นอกจากนี้ที่
รูปพระสิงหนาทและรูปพระขรรพณะที่พิพิธ-
ภัณฑบริติช รูปบุคคลตรงกลางของแก้วเจ็ด

ประการ ก็มีวัตถุสองสิ่งมาประกอบอยู่ ๒ ข้าง คือ สังข์และดอกไม้ (?) ซึ่งดูเหมือนว่าจะห้อยอยู่หรือลอยอยู่กลางอากาศ โดยที่ไม่มีอะไรมายึดไว้เลย

รูปเครื่องดนตรีซึ่งลอยอยู่ท่ามกลางอากาศ โดยที่ไม่มีรูปปั้นกดนตรีประกอบ ย่อมหมายถึงดนตรีทิพย์ ได้มีมาแล้วตั้งแต่ศิลปินภาราฐาสัญลักษณ์เช่นนี้ ซึ่ง ณ ที่นี้แสดงโดยสังข์ก็อาจหมายถึงดนตรีทิพย์ได้โดยที่ตรงกลางของฐานรูปพระขรรค์ประแสงแห่งเมืองวิกรมปุระ หรือหน้าพระตามนามปัจจุบัน (รูปที่ ๓๗) นั้น มีรูปบุคคล ๓ คน ซึ่งแต่แรกนางสาวเคอมัลมานคิดว่า เป็น ขุนพลแก้ว นางแก้ว และขุนคลังแก้วนั้น ก็น่าจะเป็นรูปเทวดานักดนตรีมากกว่า

สำหรับดอกไม้ นั้น ก็ทำให้นึกไปถึงคำบรรยายของตารนาถที่ว่า “เมื่อ (ศันตีวรมัน) ขึ้นมาถึงยอดเขา (ไปสะละ) เขาได้พบว่าตัวเองอยู่ในวังใหญ่ แต่ก็ไม่เห็นผู้ใดอาศัยอยู่ นอกไปจากดอกไม้ที่โปรยปรายอยู่ทั่วไป . . . เมื่อเขาถูกนำไปอยู่ต่อพักตร์เทวดาผู้นำเคารพนับถือ ๕ องค์ เขาก็โปรยดอกไม้ลงไปบนองค์ของเทวดาเหล่านั้น”

สวรรค์คือราชธานีของพระจักรพรรดิ ซึ่งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงดำรงตำแหน่งนี้ด้วย จำต้องประกอบไปด้วยดนตรีทิพย์

และในเมื่อมีส่วนที่ย่อมต้องประกอบไปด้วยดอกไม้อันวิเศษ

๗. ไฟอันศักดิ์สิทธิ์ (อภินิ)

นางสาวเคอมัลมานกล่าวว่า เธอได้ศึกษาเรื่องนี้มาแล้วโดยละเอียดในบทที่ว่าด้วยเครื่องประกอบ ฉะนั้นด้วยเหตุนี้ ณ ที่นี้จึงจะกล่าวแต่เพียงว่าไฟอันศักดิ์สิทธิ์นี้ไม่ได้ปรากฏแก่รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมาก่อนศิลปะสมัยปาละ-เสนะ ไฟนี้ปรากฏเป็นเครื่องประดับอยู่ที่พระบาทของรูปพระขรรค์ประแสงแห่งเขารัตนคีรี แห่งเมืองวิกรมปุระ (รูปที่ ๓๗) และที่พิพิธภัณฑน์บริติช (รูปที่ ๑๕) เช่นเดียวกับรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่ชำรุดมากที่มยूरภัญช์

๑๑. พระพุทธรูปในมวยพระเกศา

ในส่วนที่ ๔ ของหนังสือเล่มนี้ นางสาวเคอมัลมานได้ศึกษาถึงบรรดาพระพุทธรูปในมวยพระเกศาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรว่าแสดงปางต่างๆกัน ด้วยเหตุนี้ ณ ที่นี้เธอจึงต้องการสรุปเพียงสั้น ๆ เกี่ยวกับผลแห่งการค้นคว้าของเธอ เพื่อจะสำรวจว่าหลักฐานที่อ้างว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจะต้องมีพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ปางสมาธิ คือพระอมิตาภะอยู่ในมวยพระเกศาเป็นประจําอันเป็นข้อเท็จจริงเพียงไร

เธอกล่าวว่าในขั้นต้นเราควรพิจารณาถึง

๑๔ ๑ ศิลปากร

คำร่าที่สำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับมวยพระเกศาของ
ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเสียก่อน คือ

(๑) ราวพุทธศตวรรษที่ ๙ คัมภีร์
อมิตายุรพุทธานุสุมัติสูตร ได้กล่าวถึง “บน
ยอดพระเศียร” ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
“มีมิ่งกุฏประดับด้วยเพชรพลอย . . . ภายใน
มีพระพุทธรูปซึ่งทรงเปลี่ยนแปลงร่างได้”

(๒) ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จดหมาย-
เหตุของพระภิกษุจีนเขียนซึ่งเมื่อกล่าวถึงรูป
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในวัดนวกพิราบใน
แคว้นนัมคร ได้กล่าวว่า พระองค์ “ทรงมีพระ
พุทธรูปเหนือพระเศียร”

(๓) ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ คัมภีร์
โลเกศวรศตกะได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์อวโล-
กิเตศวรว่า “พระผู้มีพระพุทธรูปอยู่เหนือ
พระเศียร” หรือ “. . . พระชินะ” หรือ
“. . . พระสรรเพชญ์” หรือ “. . . พระสุกต”
หรือ “. . . พระอมิตาภะ”

(๔) ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๕
คัมภีร์การณชาพูหสูตรได้กล่าวถึงพระโพธิ-
สัตว์อวโลกิเตศวรว่า “ผู้ที่มีพระสรรเพชญ์
เหนือพระเศียร (สรราชัญญาศิริกฤตะ)” คือ
พระพุทธรูป แต่นักแปลชาวจีนได้แปลว่า
“ผู้ที่มีพระอมิตาภะเหนือพระเศียร”

(๕) ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ คัมภีร์
สาธนาภลาได้ให้ลักษณะต่างๆกันแก่พระเกศา

ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ณ ที่นี้นางสาว
เคอมัลมานจะนำมาเฉพาะแต่ที่เกี่ยวข้องกับรูป
ที่เธอได้ศึกษามาแล้วเท่านั้น

สำหรับพระชกษตรีโลเกศวร ไม่มีบ่ง
อย่างแน่นอน

สำหรับพระสิงหนาท “พระเศียรประดับ
ด้วยพระอมิตาภะ (อมิตาภากลางกฤตศิระ)”

สำหรับพระโลกนาถ “ประดับด้วยมุน
เกศซึ่งภายในมีพระวัชรธรรม (วัชรธรรม-
ชาฎานาทุสตะ)”

สำหรับพระขรรปณะ “มีพระอมิตาภะ
เป็นปิ่นปักเกศา (อมิตาภกฤตเศชว)”

สำหรับพระรภัทโลเกศวรรูปที่ ๒ “ทรง
มุ่นมวยผมเป็นรูปมิ่งกุฏซึ่งภายในมีพระอมิตา-
ภะ (อมิตาภครรภชฎามูฏฐร)”

สำหรับพระสุกตสังทรศนโลเกศวร ไม่
มีบ่งอย่างแน่นอน

สำหรับพระวัชรธรรมโลเกศวร “มิ่งกุฏ
ประดับด้วยพระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์ (ปัญจ-
พุทธรมูฏฐร)”

ด้วยเหตุนี้ จากคัมภีร์ต่างๆ ที่กล่าวมา
ข้างต้น คงเป็นแต่เพียงตั้งแต่พุทธศตวรรษ
ที่ ๑๔-๑๕ เท่านั้นที่พระพุทธรูปเหนือพระ
เกศาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จำต้อง
เป็นพระอมิตาภะ นอกจากนั้นคัมภีร์สาธนะ
หลายเล่มก็ไม่กล่าวถึงชื่อพระอมิตาภะ และ

สำหรับรูปในลัทธิตันตระคือพระหาลาหละโล-
เกศวร คัมภีร์สาธนะก็กล่าวแต่เพียงว่า “พระ
ชินะ (ชาฎานตหุสถชินะ)” เท่านั้น

ถ้าจะตรวจดูประติมากรรม เราก็อาจกล่าว
ได้ว่าในพระเกศาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเต-
ศวร พระพุทธรูปปางสมาธิ (ชยานมูทรา)
มีบ่อยที่สุด เราได้พบบนผ้าโพกเศียรในศิลปะ
คันธารราชู (รูปที่ ๑) และในสมัยหลังราชวงศ์
กุษาณะ (รูปที่ ๓,๔) ต่อจากนั้นก็มีการับ
ชฎามงกุฎในศิลปะสมัยคุปตะทั้งที่แคว้นมหา-
ราชฐร์ (รูปที่ ๖) และแคว้นมคธ (รูปที่ ๑๓)
รวมทั้งในแคว้นโอริสสะ (รูปที่ ๑๔,๑๕) และ
ในศิลปะสมัยปาละ-เสนะ (รูปที่ ๑๖, ๒๐-
๒๒ ฯลฯ) แต่พระพุทธรูปปางสมาธินี้ไม่ใช่
เพียงรูปเดียวที่ประดับเกศาของพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวร

ในมงกุฎของรูปบุคคลในศิลปะสมัยราชวงศ์
กุษาณะจากเมืองมถุรา ซึ่งรักษาอยู่ที่พิพิธ-
ภัณฑ์เมืองลัคเนา มีพระพุทธรูปซึ่งยังไม่อาจ
ทราบได้ว่าแห่งทรงแสดงปางอะไร (รูปที่ ๒)

ในชายผ้าตรงกลางของทรงผมของรูปบุ-
คคลในศิลปะสมัยคุปตะที่เมืองมถุรา ซึ่งศิระษะ
ยังคงรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ที่เมตซ์ กรุงปารีส
(รูปที่ ๕) มีพระพุทธรูปทรงแสดงปางประ-
ทานพร (วรมูทรา) นายอัครแกง นักปราชญ์
ฝรั่งเศสได้ตีความหมายว่า รูปนี้ก็คือพระ

โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั่นเอง

พระพุทธรูปปางประทานปฐุมิเทกนา
(ธรรมจักรมูทรา) ก็มีอยู่เหนือมุนเกศาของ
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะสมัยคุปตะ
และหลังคุปตะที่แคว้นมหาราชฐร์ คือถ้ำอชัน-
ตาที่ ๔ และในแคว้นมคธ

พระพุทธรูปปางประทานอภัยก็มีปรากฏอยู่
ในเกศาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทั้งใน
สมัยคุปตะและหลังคุปตะในแคว้นมหาราชฐร์
(รูปที่ ๘) และแคว้นมถุระคือที่ถ้ำพาม

พระพุทธรูปปางมารวิชัย (ภูมิชปรรค-
มูทรา) ปรากฏอยู่ในชฎามงกุฎของพระโพธิ-
สัตว์อวโลกิเตศวร ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐
(รูปที่ ๑๒) พระพุทธรูปดังกล่าวได้ปรากฏขึ้น
อีกราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และแสดงให้เห็น
ถึงการปะปนกันอย่างแน่นนอนกับรูปบาง
รูปของพระโพธิสัตว์มัญชุศรี รูปดังกล่าวได้
ค้นพบที่มหาวิทยาลัยนาลันทาและที่สารนาถ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เราจึงอาจ
เข้าใจได้โดยง่ายว่าพระพุทธรูปขนาดเล็กซึ่ง
อยู่เหนือพระเกศาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเต-
ศวรนั้นอาจทรงแสดงปางต่าง ๆ กันได้อย่างไร
ทั้งนี้โดยไม่พุดถึงกรณีที่ไม่ปรากฏมีพระพุท-
ธรูปเลย เช่นที่ถ้ำกันเหรที่ ๖๖

นางสาวเคอมัลมานตั้งปัญหาถามว่า ด้วย
เหตุนี้เราจะมีข้อแก้ไขบ้างเล็กน้อยเกี่ยวกับ

การตีความหมาย ซึ่งปัจจุบันใช้กันโดยทั่วไปเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ได้หรือไม่ เธอกล่าวว่าแทนที่จะสำรวจเพียงอย่างเดียวเกี่ยวกับดอกไม้ที่ทรงถือ เช่นพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี (อวโลกิเตศวร) ซึ่งเป็นบริวาร หรือพระพุทธรูปบนมุน่พระเศวกาก่อนที่เราจะกล่าวว่ารูปนั้นเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือไม่ เราก็ควรจะคำนึงถึงพระพุทธรูปบนชฎามงกุฏพร้อมกับสิ่งที่รูปนั้นถือรวมทั้งบริวารและสิ่งประกอบด้วย เช่นที่ถ้ำอชันตาทที่ ๔ และที่ถ้ำกั้นเหริที่ ๖๖ ภาพปฏิกิริยาที่อยู่ล้อมรอบบุคคลตรงกลาง ย่อมทำให้คิดได้ว่ารูปนั้นเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แม้ว่าจะมีพระพุทธรูปปางประทานเทศนาอยู่เหนือพระเศียรหรือไม่มีพระพุทธรูปเลยก็ตาม ที่มหาวิทยาลัยนาลันดาที่เป็นเช่นเดียวกัน แม้รูปบุคคลนั้นจะแสดงปางประทานพร ถือดอกบัวสี่ชมพู (ปัทมา) และมีนางคารา นางภคภูฏี หรือหัยกริพเป็นบริวาร บุคคลนั้นก็สมควรเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แม้ว่าพระพุทธรูปบนมุน่พระเศวกาอาจแสดงปางประทานปฐมเทศนา ปางมารวิชัย (รูปที่ ๑๒) หรือจะไม่ปรากฏอยู่เลยก็ตาม (รูปที่ ๒๖)

นางสาวเดอมัลมานกล่าวว่า ด้วยเหตุนี้ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ซึ่งเป็นระยะ

เวลาที่คัมภีร์โลกเศวรสตถะเรียกพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรว่า- “พระผู้มีพระอมิตาภะอยู่บนมงกุฏ” เราก็อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปองค์เล็กซึ่งปรากฏอยู่ในชฎามงกุฏ อาจเป็นพระพุทธรูปองค์ใดก็ได้ หรืออาจเป็นพระอมิตาภะซึ่งประติมาณวิทายยังมีได้กำหนดขึ้นอย่างแน่นอนก็ได้

สรุป

นางสาวเดอมัลมานกล่าวว่า บัดนี้เราได้มาถึงยังปลายการศึกษาชั้นเริ่มต้น เราได้เห็นมาแล้วถึงภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงโดยวัตถุที่ทรงถือและบริวาร แต่ก็ไม่ตรงกับที่กล่าวไว้ในตำราเล่มหนึ่งเล่มใด สิ่งนี้พิสูจน์ให้เห็นว่าการศึกษาคำราชาภาษาสันสกฤตอย่างละเอียด และการศึกษาคำแปลฉบับภาษาจีนเป็นสิ่งจำเป็นเพียงไร ต่อไปนี้เราจะพยายามสรุปอย่างสั้นๆ เกี่ยวกับความคิดเห็นที่การค้นคว้าของเธอได้บ่งให้ทราบ และเธอหวังว่าเธออาจจะเพิ่มเติมข้อความเหล่านี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในภายหน้าได้

จากบรรดาคำราชที่เก่าที่สุด พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแต่ดั้งเดิมเป็นองค์หนึ่งในเทพสามองค์ ซึ่งคงมาจากลัทธิของประเทศอินเดีย-อิหร่าน แต่ในไม่ช้าก็เข้ามาปะปนอยู่ในพุทธศาสนาอย่างรวดเร็ว และกลายเป็นบุคคลที่สำคัญอย่างยิ่งคือ พระโพธิสัตว์มหาสัตว์

เจ้าแห่งดินแดนสิบแห่ง และด้วยเหตุนี้จึงแตกต่างไปจากพระพุทธรูปอื่นอย่างมาก เนื่องมาจากทรงมีลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงทรงมีหน้าที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือ ผู้ให้แสงสว่าง และผู้สอนพระธรรม แต่ก็ยังมีลักษณะบางประการทางโลกปะปนอยู่ด้วย ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีลักษณะอันเก่าแก่ของคัมภีร์พระเวทเกี่ยวกับมหาบุรุษ—พระประชาบดี และพราหมณ์ ในที่สุดเมื่อพุทธศาสนารุ่งไปยังเวทมนต์คาถา พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็เปลี่ยนแปลงพระองค์คล้ายกับว่าเป็นพระราชาแห่งเวทมนต์คือทรงมีอำนาจ เนื่องจากบทสวดมนต์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากบทหนึ่ง นอกจากนี้พระองค์ยังค่อยๆ ใกล้เคียงไปคล้ายพระอิศวรมากขึ้นทุกที ซึ่งหมายถึงได้รับการปะปนจากลัทธิพินเมืองมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ก็มีปรากฏอยู่ในประติมาณวิद्याด้วย ในชั้นต้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงแตกต่างไปจากพระพุทธรูปก็โดยเฉพาะแต่เครื่องอาภรณ์บางชิ้นรวมทั้งศิราภรณ์ซึ่งมีพระพุทธรูปอยู่บนนั้น ตรงกับที่มีกล่าวไว้ในตำรา

ในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในแคว้นมหาราษฎร์ทรงมีลักษณะเป็นนักบวช ไม่ทรงเครื่องอาภรณ์

เกล้าเกล้าเป็นมวยอยู่เหนือเศียร และมีทรงหนังกางอยู่เหนืออঙ্গซ้าย พระองค์ทรงถือวัตถุคล้ายพระพรหม คือลูกประคำ หม้อน้ำ ดอกบัวสี่ชมพู ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีลักษณะคล้ายพระพรหมมาก นอกจากนี้พระองค์ยังทรงคอยช่วยเหลือบุคคลทั้งหลายให้รอดพ้นจากภัยอันตรายด้วย ในปลายสมัยนี้ในแคว้นมหาราษฎร์ รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียมาก คือมีหลายกรและแม่แต่หลายเศียร ลักษณะหลังนอจหมายถึง “สมันตมุข” คือมีพระพักตร์อยู่ทุกทิศ ซึ่งก็อาจเกี่ยวข้องกับพระพรหมอีก

ในศิลปะอินเดียทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงเครื่องอาภรณ์และทรงสวมสายธูรา รูปลักษณะของพระองค์ได้วิวัฒนาการไปอย่างช้าๆ ยังการแสดงลักษณะความเป็นกษัตริย์มากยิ่งขึ้นทุกที สิ่งนี้เป็นความโน้มเอียงอย่างแท้จริงของรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะอินเดียสมัยปาละ—เสนะในแคว้นพิหารและเบงกอล อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีความโน้มเอียงเช่นนั้น แต่อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงมีอยู่ในรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจนกระทั่งถึงปลายสมัยปาละ—เสนะ นอกจากนี้ตั้งแต่สมัยฟื้นฟูในพุทธศตวรรษ

๑๘ © ศิลปากร

ที่ ๑๕ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสว-
นิกายก็มีมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะเมื่อศิลปิน
พุทธศาสนาเสื่อมลง แต่รูปพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรของอินเดียก็ไม่เคยแสดงลักษณะ
ที่โหดร้าย คุกเคียด หรือหยาบคายเลย

สำหรับพระพุทธรูปที่อยู่เหนือพระเกศา
ซึ่งคิดกันว่าหมายถึงพระอมิตาภะนั้น คงเป็น
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ลงมาเท่านั้น ที่เรา
อาจกำหนดได้อย่างแน่นอนว่า หมายถึงพระ
ชินะทางทิศตะวันตก (คือพระอมิตาภะ) อย่าง
แท้จริง

ด้วยเหตุนี้นางสาวเคอมัลมานจึงใคร่ขอ
สรุปว่า ลักษณะต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรที่นักปราชญ์ต่าง ๆ ได้กำหนดไว้
จนถึงสมัยปัจจุบัน คือมีอิทธิพลของประเทศ
อิหร่าน ศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาพราหมณ์
ลัทธิไสวนิกาย ต่างก็มีความจริงทั้งสิ้น แต่
แทนที่จะมีอิทธิพลพร้อมกัน ก็เป็นอิทธิพลที่
สับสนเนื่องต่อกัน คืออิทธิพลอิหร่านซึ่งไม่อาจ
ปฏิเสธได้ในรูปเทพ ๓ องค์ และในการแสดง
ภาพเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของพระโพธิสัตว์อว-
โลกิเตศวร ก็เป็นการแสดงภาพของพระองค์
ถึงนักบวช ภาพเช่นนี้ได้ค่อย ๆ หายไปเนื่อง
จากอิทธิพลในศาสนาพราหมณ์ ต่อมาก็มี
อิทธิพลของลัทธิไสวนิกายที่เกี่ยวกับเวทมนต์
คาถาเข้ามาแทนที่

นอกจากนี้ลักษณะส่วนใหญ่ของพระโพธิ-
สัตว์อวโลกิเตศวรและประติมาณวิทยา ต่างก็
ได้รับอิทธิพลอย่างมากมาจากพุทธศาสนาใน
ด้านความเมตตากรุณาและการบำเพ็ญทาน

พระองค์ทรงเป็นเทพแห่งแสงสว่างและ
กษัตริย์ เหมือนกับพระอาทิตย์ซึ่งบางครั้ง
พระองค์ก็ทรงมีลักษณะคล้ายคลึง ทั้งนี้
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงทรงเป็นเจ้าของแห่ง
แสงสว่าง และด้วยแสงสว่างของพระองค์
นี้เองจึงทำให้การระแวงตระวังคอยช่วยเหลือ
และความเมตตากรุณาอย่างบริสุทธิ์แผ่ไปทั่ว
ทั้งพิภพ

จบบริบูรณ์